GRAVEN VAN HOLLAND

De portrettenreeks van heraut Hendrik van Heessel uit plm. 1456 opent met de graven Dirk I en Dirk II. De tekst boven de portretten luidt: *Die yerste graef Dieric en syn wyf heet Geva; Dieric syn soen, syn wyf heet Hildegart.* (Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen)

D.E.H. de Boer & E.H.P. Cordfunke

GRAVEN VAN HOLLAND

MIDDELEEUWSE VORSTEN IN WOORD EN BEELD (880-1580)

WalburgPers

Naar een idee van H.J.F. Franssen

Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij door NWO gefinancierd onderzoek.

© 2010 D.E.H. de Boer & E.H.P. Cordfunke,
p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

Tweede druk, 2010
Derde druk, 2015
Vierde druk, 2021

www.walburgpers.nl

Afbeeldingen omslag
Voorzijde:
- Maria van Bourgondië, olieverfschilderij toegeschreven aan Michael Pacher, ca. 1480. Privécollectie.
- Portret van de graven Floris II en Dirk VI, een van de 19 panelen in het Haarlemse stadhuis, oorspronkelijk afkomstig uit het karmelietenklooster aan de Grote Houtstraat te Haarlem, ca. 1490.

Achterzijde:
- Miniatuur waarop graaf Dirk II en zijn echtgenote Hildegard het Evangeliarium schenken aan de abdij van Egmond. *Evangeliarium Abdij van Egmond*, ca. 975. Collectie KB, Den Haag.
- Miniatuur van de kapittelvergadering van de Orde van het Gulden Vlies onder voorzitterschap van Karel de Stoute. *Statuts et armorial de la Toison d'Or*, 1468 of kort daarna. Collectie KB, Den Haag.
- Portret van de graven Willem II en Floris V, een van de 19 panelen in het Haarlemse stadhuis, oorspronkelijk afkomstig uit het karmelietenklooster aan de Grote Houtstraat te Haarlem, ca. 1490.
- Dubbelportret in gekleurde inkt van de graven Willem II en Floris V. Handschrift B.89420 (Wapenboek van Hendrik van Heessel), 1456. Collectie Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience, Antwerpen.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

Omslagontwerp: Jhartho Kempink, Design is Everything, Arnhem
Vormgeving binnenwerk: André Klijsen, Villa Y, Den Haag

ISBN 978.90.5730.728.7
NUR 668

INHOUD

Voorwoord 7
Inleiding 9

De eerste graven:
GERULF en DIRK I 15

DIRK II (939-988) 21

ARNULF (988-993) 25

DIRK III (993-1039) 29

DIRK IV (1039-1049) 33

FLORIS I (1049-1061) 35

Het graafschap in gevaar:
GRAVIN GEERTRUID en
ROBERT DE FRIES
in strijd met hertog
GODFRIED VAN LOTHARINGEN 37

DIRK V (1061-1091) 43

FLORIS II (1091-1121) 45

DIRK VI (1121-1157) en
FLORIS DE ZWARTE 51

FLORIS III (1157-1190) 57

DIRK VII (1190-1203) 61

WILLEM I (1203-1222) 67

FLORIS IV (1222-1234) 73

WILLEM II (1234-1256) 79

FLORIS V (1254-1296) 85

JAN I (1296-1299) 93

JAN II (1299-1304) 97

WILLEM III (1304-1337) 101

WILLEM IV (1337-1345) 107

Van Avesnes naar Beieren:
'keizerin' MARGARETHA (1346-1351)
en WILLEM V (1346-1358) 111

ALBRECHT VAN BEIEREN (1358-1404) 121

WILLEM VI (1404-1417) 129

JACOBA VAN BEIEREN (1417-1428) en
JAN 'ZONDER GENADE'
VAN BEIEREN (1418-1425) 135

FILIPS DE GOEDE (1428/33-1467) 145

KAREL DE STOUTE (1467-1477) 151

MARIA VAN BOURGONDIË (1477-1482),
MAXIMILIAAN VAN HABSBURG
(1482-1494; 1506-1515) en FILIPS DE
SCHONE (1482/94-1506) 159

Onder 'Spaans' bewind:
KAREL V (1506/15-1555)
en FILIPS II (1555-1581) 171

Gegevens over de auteurs 184
Bibliografie 185

De belangrijkste heraut met de eretitel 'wapenkoning', kondigt de reeks grafelijke portretten aan.
Die afkomste van Hollant sal ik vertoonen / Bewysen waer die eerste hier was ghebooren
Hoe tgraefschap ghesproten is uit vier croonen / Als tkeysers ende vranckrijckse, dat suldy hooren
(Stadhuis, Haarlem)

VOORWOORD

In het schitterende Haarlemse stadhuis bevindt zich een reeks portretten die aan het einde van de middeleeuwen, op de drempel van de nieuwe tijd, waren geschilderd voor het Karmelietenklooster. Aan het begin van de reeks verkondigt een heraut trots het hoe en waarom van de afbeeldingen:

> Die afkomste van Hollant sal ik vertoonen,
> bewysen waer die eerste hier was ghebooren,
> hoe tgraefschap ghesproten is uit vier croonen
> als tkeysers ende vranckrijckse, dat suldy hooren.

Sinds de middeleeuwen is er veel over de geschiedenis van Holland en haar graven geschreven, maar slechts één keer eerder werden de levens van alle graven beschreven in korte, gebundelde schetsen. In 1712 gaf Ludolf Smids in Amsterdam een boekje uit met de titel *Emblemata Heroica, of de medalische Sinnebeelden der ses en dertigh Graaven van Holland, met Konstplaaten vercierd*, beginnend met graaf Dirk I en eindigend met koning Filips II, als graaf Filips III. Ook enkele gravinnen kregen in dat boekje afzonderlijk aandacht. Dit boek is opgebouwd rond dezelfde reeks Haarlemse gravenportretten waarbij de heraut zijn lof zong over hun voortreffelijke afkomst. Omdat het vrijwel steeds om dubbelportretten gaat, zijn telkens in dit boek twee geschreven portretten rond één paneel gesitueerd. De auteurs hebben geprobeerd de mens 'achter' elk portret tot leven te roepen en iedere graaf of gravin te plaatsen in zijn of haar tijd. Daarbij zijn regelmatig getuigen uit de tijd zelf aan het woord gelaten, in de vorm van citaten uit oorkonden, kronieken en brieven. Iedere biografie wordt voorafgegaan door een citaat in de vorm van een motto, dat een kenmerk van de persoon of diens bewind geeft. En telkens voegen afbeeldingen uit die tijd visuele informatie toe aan het beeld van de geportretteerde.

De reeks begint omstreeks 880, toen het graafschap Holland nog slechts een belofte was en de ochtendschemering van de Hollandse geschiedenis de namen en contouren van de graven nog in het half-duister hulde. Zeven eeuwen later kwam er een eind aan de grafelijkheid, toen de Hollanders hun trouw opzegden aan de verre, vijandige koning Filips II, die zij niet meer als hun graaf wilden erkennen. Omdat de Haarlemse panelen omstreeks 1490 eindigen met de toenmalige graaf, roomskoning Maximiliaan, zijn voor de laatste graven vergelijkbare portretten gezocht.

Elke graaf was een schakeltje in een menselijke keten, telg uit een oude dynastie, of vertegenwoordiger van een nieuw geslacht. Om te laten zien hoe die schakels aan elkaar passen, is bij ieder biografietje een stukje van de stamboom weergegeven. Centraal staat steeds de graaf of gravin, met boven zich de voorvader (of -moeder) uit de dynastie. Onder het grafelijke echtpaar volgen de kinderen, die de lijn al dan niet voortzetten. Telkens zijn de namen van de regerende vorsten en vorstinnen vet gedrukt.

De eerste graven reisden door hun gebied, van hof naar hof. Vanaf de dertiende eeuw was Den Haag vooral hun geliefde residentie, maar niettemin bleven de graven door hun reisgedrag letterlijk zichtbaar voor de Hollanders. Naarmate de graven van Holland over een groter gebied regeerden en het gezag over Holland combineerden met macht in andere graafschappen, ja zelfs in hele rijken, nam deze zichtbaarheid echter af. Zij werden graven in de verte, die in Le Quesnoy, Valenciennes, Brussel, Wenen of Madrid zetelden. Alleen door hun zegel, hun munt of hun portret waren ze symbolisch aanwezig. Hun plaats werd – letterlijk – ingenomen door stadhouders of landvoogden. Als deze familie waren, broers, neven of bastaarden, zijn ze ook in de stambomen opgenomen.

Zo bevat dit boek de portretten in woord en beeld, die samen een rode draad vormen door zeven eeuwen geschiedenis. Zij schilderen de levens van graven en gravinnen die door hun doelbewuste politiek, of door de spelingen van het lot, de ontstaansgeschiedenis van Holland markeren. En door de centrale rol die Holland speelde in het netwerk van Nederlandse gewesten, zijn zij meteen de getuigen van het prille ontluiken van de 'staat' der Nederlanden, zoals die groeide uit de cluster van graafschappen en hertogdommen, die geleidelijk in één hand kwamen. Zo 'vertoonen' deze portretten niet alleen de levens van een reeks van graven, maar zijn zij ook een essentieel stukje vaderlandse geschiedenis.

Bijna dertien jaar zijn verstreken sinds de tweede druk van het boek *Graven van Holland, 880-1580. Portretten in woord en beeld* verscheen. De belangstelling voor het onderwerp bleef echter onverminderd groot, hetgeen de uitgever heeft doen besluiten aan de vraag tegemoet te komen. In onderling overleg tussen uitgever en auteurs werd het al spoedig duidelijk dat het niet een eenvoudige herdruk kon worden. Niet alleen omdat sinds de tweede druk tal van belangrijke studies op dit gebied zijn verschenen, maar ook omdat de moderne druktechnieken het mogelijk maken op ruime schaal illustraties ter ondersteuning van de tekst toe te voegen. De tekst van het vorige boek bleef het uitgangspunt, maar is op vele plaatsen herzien en aangevuld. Het beeldmateriaal is verrijkt en verfraaid. In deze sterk visueel ingestelde tijd achten wij dit een belangrijke winst. Wij hopen dat dit boek in zijn vernieuwde vorm opnieuw zijn weg zal vinden.

Groningen/Schoorl, voorjaar 2010

Tweemaal Floris V. De linker afbeelding is de gravure die Philip Galle vervaardigde voor het boek van M. Vosmaer *Principes Hollandiae* (1578), naar de door Willem Thijbaut vervaardigde tekening van de muurschildering in het Haarlemse klooster. De rechter afbeelding is de voorstelling op het paneel in het Haarlemse stadhuis.

INLEIDING

Vanaf de Noormannentijd in de 9e eeuw tot het begin van de Tachtigjarige Oorlog regeerden graven uit vijf geslachten de Hollandse kustgewesten. De reeks begint met Gerulf (ca. 885), de stamvader van het Hollandse Huis, en eindigt met Filips II, de Habsburgse koning, die ook graaf van Holland en Zeeland was. Na de dertiende eeuw lieten de Hollandse graven in toenemende mate het bestuur waarnemen door een 'gubernator', stadhouder of landvoogd. Met de afzwering van Filips II in 1581 kozen de edelen en steden in deze gewesten voor een nieuwe staatsvorm waarbij opnieuw een stadhouder functioneerde, ditmaal echter als een bestuurder in dienst van de Staten. Daarmee verdween de graaf als landsheer uit de geschiedenis van Holland

De meer dan 35 graven en gravinnen die gedurende zeven eeuwen het bewind voerden, hebben elk hun stempel gedrukt op de ontwikkeling van de graafschappen Holland en Zeeland die zij in één hand verenigden. In oude schoolboekjes stonden nog de rijtjes met de graven uit het Hollandse Huis (tot 1299) en een ezelsbruggetje: 'Dikkie, Dikkie, Arnout ....' moest het mogelijk maken de juiste volgorde van de graven te onthouden. Het versje ging echter niet verder dan Jan I, de laatste graaf uit het Hollandse Huis. Daarna kwamen de Henegouwse graven die vanuit een franstalige cultuur hun Noord-Nederlandse gewesten bestuurden. In 1346 bracht de komst van het Beierse Huis de terugkeer van de 'Dietse' dynastie én een groeiende rol van hun gewesten in de internationale handel en politiek. In 1433 moest Jacoba, als laatste Beierse gravin, de macht laten aan haar neef Filips de Goede uit het Bourgondische Huis. Hij voegde daarmee Holland en Zeeland bij het machtsblok waarover hij de scepter zwaaide. De dood van Filips' kleindochter Maria maakte dat Habsburgse heren hier sinds 1482 tot hun afzwering in 1581 regeerden.

Zo werden de graven uit de negende eeuw, die zelf nog zichtbaar waren voor hun onderdanen omdat zij voortdurend door hun gebied reisden, tot vreemde heersers die maar hoogst zelden in hun graafschap kwamen. Een eed van trouw was nog de enige band tussen de Hollanders of Zeeuwen en hun graaf. Voor de meesten was hij een vorst in de verte, die ze hooguit kenden van een portret.

Van de oudste graven en gravinnen zijn vrijwel geen contemporaine afbeeldingen overgeleverd. Uitzonderingen vormen de beide miniaturen uit een 10e-eeuws handschrift uit de abdij van Egmond waarop graaf Dirk II en zijn vrouw Hildegardis zijn afgebeeld, en het tympanon dat zich eens boven de ingang van de abdij van Egmond bevond, waarop de jeugdige graaf Dirk VI en zijn moeder, gravin Petronilla, zijn afgebeeld. Ook de grafsteen die eens het graf van gravin Petronilla in de abdijkerk van Rijnsburg dekte, kan als zodanig worden beschouwd. In hoeverre hier sprake is van naar het leven vervaardigde afbeeldingen, blijft overigens een vraag. Dit geldt evenzeer voor de afbeeldingen die in latere tijd werden vervaardigd, toen het portret een steeds belangrijkere plaats ging innemen voor de zichtbaarheid van de macht en als representatie van de vorst. De fraaie serie gravenportretten in het Haarlemse stadhuis vormt daarvan een goed voorbeeld.

In dit stadhuis bevindt zich sinds 1566 een reeks van 19 panelen waarop afbeeldingen van de Hollandse graven van Dirk I tot en met Maximiliaan van Oostenrijk zijn geschilderd. Oorspronkelijk bevonden deze panelen zich in het Haarlemse karmelietenklooster, maar zij werden vanwege de dreiging van de beeldenstorm in 1566 naar het stadhuis overgebracht en daar opgeborgen. De afbeeldingen op deze panelen, die thans verspreid in het stadhuis hangen, zijn in de 17e en 18e eeuw veel nagetekend en in koper gezet om als illustratie in geschiedkundige werken te kunnen dienen. Want men hield deze gravenportretten voor 'authentieke' afbeeldingen. Zo schrijft Cornelis van Alkemade in 1699 in zijn inleiding tot de eerste uitgave van de rijmkroniek van Melis Stoke dat de herinnering aan de Hollandse graven nauwelijks verlevendigd kan worden door afbeeldingen. Het was daarom een groot geluk dat de gravenportretten in het Haarlemse stadhuis tijdens de troebelen gespaard zijn gebleven, anders waren we ... *'altoos ontblootgebleven van de ware en egte schetsen der lijfelijke gedaanten onser Graaven'*.

Over de authenticiteit van deze afbeeldingen denken we thans anders. Reeds een oppervlakkige beschouwing laat zien dat ze gelijktijdig en door één hand zijn vervaardigd. Zo fungeert eenzelfde persoon voor de graven Floris IV, Floris V, Jan II, Willem IV en Karel de Stoute (en wellicht ook voor Dirk II en Dirk VII) en vertoont de kleding van de afgebeelde personen alle stijlkenmerken van de late 15e eeuw. Uit de verzen die onder de portretten zijn aangebracht, valt bovendien af te leiden dat de panelen tussen 1486 en 1491 zijn ontstaan. Immers, bij het voorlaatste portret, dat van Maria van Bourgondië, wordt behalve haar overlijden in 1482, ook de veelbelovende verloving in dat jaar van haar dochter Margaretha met de (sinds 1483) Franse koning Karel VIII vermeld. Deze verbintenis werd echter in 1491 ontbonden. Voorts wordt haar echtgenoot, Maximiliaan van Oostenrijk, als roomskoning aangeduid, hetgeen sinds 1486 het geval was. De panelen moeten derhalve tussen 1486 en 1491 zijn voltooid. Uit naam van Maximiliaan kregen de Haarlemse karmelieten op 10 september 1493 een eenmalige gift van 18 pond als onkostenvergoeding voor het laten vervaardigen van de gravenportretten. Vermoedelijk zijn zij tot stand gekomen op initiatief van Jan

van Leiden, die in de tweede helft van de 15e eeuw prior van het Haarlemse klooster is geweest en er zijn vermaarde werk *Chronicon Hollandie* schreef. Van Anrooij opperde de veronderstelling dat Jan van Leiden de auteur van de teksten onder de panelen is geweest. De Haarlemse karmelieten hebben voor het schilderen vermoedelijk een beroep gedaan op een of enkele plaatselijke kunstenaars.

Van belang is echter dat de afbeeldingen op deze panelen lijken terug te gaan op oudere voorbeelden. In het in 1578 te Antwerpen uitgegeven boek *Principes Hollandiae et Zelandiae et Domini Frisiae* van Michael Vosmerus, schrijft de auteur dat in het 13e-eeuwse Haarlemse Karmelietenkloost er muurschilderingen aanwezig waren met voorstellingen van de Hollandse graven. In de loop der tijd zouden deze fresco's door vocht en vuil zodanig aangetast zijn, dat ze werden gekopieerd op panelen die daarna voor de aangetaste muurschilderingen werden opgehangen. Toen men de panelen ten tijde van de Beeldenstorm in veiligheid wilde brengen, kwamen tot ieders verrassing de fresco's weer tevoorschijn. De beschilderingen waren toen echter nog zo gaaf, maar ook zo afwijkend van de voorstellingen op de panelen, dat ze door de kunstenaar Willem Thybaut werden nagetekend. Helaas zijn deze tekeningen verloren gegaan, maar in het genoemde boek van Vosmerus zijn gravures opgenomen die door Philip Galle naar de tekeningen van Thybaut werden vervaardigd. Een vergelijking met de Haarlemse panelen laat zien dat de gravures inderdaad daarvan aanzienlijk afwijken. Reeds Vosmerus merkte op dat de panelen geen echte kopieën van de muurschilderingen waren. Niet alleen is de kleding afwijkend, maar ook de attributen die de graven meekregen. Zo werd graaf Dirk IV afgebeeld met een pijl in zijn hand, hetgeen verwijst naar een (apocrief) verhaal dat hij in 1049 met een pijlschot zou zijn gedood.

Voor een datering van de muurschilderingen is het van belang dat er een afbeelding van Jan van Beieren voorkomt, die bij de panelen ontbreekt. Deze maakte in 1417, na de dood van zijn broer Willem VI, aanspraak op diens erflanden. Hij verdreef zijn nicht Jacoba van Beieren en functioneerde als graaf van Holland tot zijn dood in 1425. Al een jaar eerder had hij Filips van Bourgondië als zijn rechtmatige opvolger aangewezen. Jan van Beieren werd om die reden niet opgenomen in de portrettengalerij, die tussen 1486 en 1491 op paneel werd uitgevoerd ten behoeve van het Haarlemse Karmelietenklooster dat toen een centrum voor de bestudering van de Hollandse geschiedenis was. De muurschilderingen moeten derhalve kort voor 1424 zijn vervaardigd.

In de jaren 1587/88 heeft Willem Thybaut zijn tekeningen van de muurschilderingen gebruikt om in opdracht van de Leidse schutterij gebrandschilderde ramen in de Leidse Doelen te maken. Deze ramen zijn, voor zover bewaard gebleven, in de Leidse Lakenhal aanwezig. Van belang is bovendien dat alle originele cartons nog bewaard zijn gebleven waardoor het mogelijk is deze te vergelijken met de door Galle gemaakte gravures uit 1578 voor het boek van Vosmerus. We zien dan dat de cartons nogal afwijken van de gravures van Galle naar dezelfde tekeningen. Die veranderingen betreffen niet alleen de houding van de personen die op de ramen twee aan twee naar elkaar toegekeerd in de kruiskozijnen moesten staan. Ook de portretten van enkele personen zijn grondig gewijzigd, met name die van Filips van Bourgondië en Karel de Stoute, waarbij opvalt dat het portret van laatstgenoemde in het geheel niet lijkt op de geschilderde portretten die van hem bekend zijn.

Het geringe streven naar historische exactheid is kenmerkend voor de kunstopvatting in de 15e en 16e eeuw. Veeleer stond toen het verlangen voorop dit verleden te heroïseren. We zien dat duidelijk bij de gravures die de schilder/graficus Hendrik Goltzius omstreeks 1586 maakte van de graven en gravinnen van Holland naar de tekeningen van Thybaut. Deze gravures zijn een vrije navolging van het oorspronkelijke werk. Ze dienden in 1636 ter illustratie van *D'oude chronijcke ende historien van Holland*, een bewerking van de Divisiekroniek door Wouter van Gouthoeven, en in 1663 voor *Het oude Goutsche chronycxken* van Petrus Scriverius. Daarentegen gebruikte Cornelis van Alkemade in 1699 de Haarlemse panelen, die hij getrouw had laten kopiëren, ter illustratie van de eerste uitgave van de Rijmkroniek van Melis Stoke.

Behalve de Haarlemse gravenportretten, moeten in de middeleeuwen nog andere series gravenportretten in opdracht gemaakt zijn. Zo weten we uit de stadsrekeningen dat in de jaren 1462 – 1465 een portretreeks werd vervaardigd voor het Leidse stadhuis, maar in de loop van de 16e eeuw was deze serie al verdwenen. Ouder dan de geschilderde gravenportretten in het Haarlemse stadhuis is een reeks gravenportretten in een handschrift dat zich in de erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience te Antwerpen bevindt. Het betreft 24 gekleurde afbeeldingen in inkt, van Dirk I tot en met Jacoba van Beieren. Volgens de onderzoeker, W. van Anrooij, werden deze afbeeldingen in 1456 toegevoegd aan het manuscript dat de Gelderse heraut Hendrik van Heessel gebruikte om voor hem nuttige informatie betreffende wapenschilden en adelsgeschiedenis vast te leggen. Als wapenkoning speelde de heraut een belangrijke rol bij toernooien en andere officiële feesten. De in het manuscript getekende portretten zijn mogelijk gebaseerd op de houten beelden van de Hollandse graven die sinds het einde van de veertiende eeuw in de hofkapel in Den Haag aanwezig waren, maar later zoek geraakt zijn.

Graaf Floris V; gravure door Hendrik Goltzius naar een tekening van Willem Thybaut in *Het Oude Goutsche Chronycxken* (1663).

De Dood. (Stadhuis, Haarlem)

Ook reeksen van afbeeldingen in de vorm van beeldjes in hout of steen moeten op tal van plaatsen in het graafschap aanwezig zijn geweest. We noemen hier onder meer het oxaal van de Hofkapel in Den Haag (de serie werd vervaardigd tussen 1373 en 1390/91), het oxaal van de abdijkerk van Egmond en de façade van het oude stadhuis van Amsterdam. Daarvan zijn slechts luttele sporen bewaard. De meesten zijn verdwenen, verweerd of versleten, ten prooi gevallen aan geweld van mens of natuur.

Daarnaast waren er ook als illuminaties vervaardigde portretreeksen. In het sinds kort in een prachtige editie beschikbare manuscript van de zogenoemde Kattendijkekroniek zijn alleen nog de visuele schaduwen te zien van de portretten die daarin in het laatste decennium van de vijftiende eeuw waren aangebracht. Zorgvuldig zijn de meestal als ruiterportret afgebeelde graven weggeradeerd, zodat slechts vage contouren de herinnering vasthouden. Het is misschien wel symbolisch voor de veranderingen in waardering door de eeuwen heen.

Afbeeldingen van historische personen en gebeurtenissen hebben in de geschiedenis altijd een belangrijke rol gespeeld. Vooral in de eerste helft van de 19e eeuw floreerde de 'historieschilderkunst' als nooit tevoren. De schilders wilden de geschiedenis van het vaderland verbeelden om, naar E.J. Potgieter, 'door het penseel den indruk van het goede en grootte in onze geschiedenis te verlevendigen en versterken'. Hun werk moest de mens verheffen, een voorbeeld voor ogen stellen en zo opvoeden tot een betere burger.

Na het midden van de 19e eeuw raakte de historieschilderkunst uit de gratie, zowel bij historici als bij het publiek. Opdrachten van hoger hand bleven uit. De historicus R. Fruin ging zelfs zover door in zijn kritiek op de *Atlas van Frederik Muller* (1863) – een catalogus van historieprenten – te schrijven dat deze '(eer) onze verbeelding misleiden, dan ons tot de waarheid geleiden'. Toch verscheen nog een aantal geschiedwerken, onder meer van Hofdijk en van Witkamp, met mooie illustraties in lithografie. Vooral het werk van Ch. Rochussen (1814-1894) gaf toen de toon aan.

De laatste tijd is de belangstelling voor historiserende afbeeldingen, ook bij historici, weer toegenomen. De invloed van het werk van de historieschilder J.H. Isings (1884-1977) heeft daarbij een voorname rol gespeeld. Vele generaties leerlingen van de lagere school maakten via de schoolplaten van Isings voor het eerst kennis met de vaderlandse geschiedenis. Van 1911 tot 1968 heeft hij 43 grote aquarellen gemaakt. Van ieder detail van een voorstelling maakte hij een diepgaande studie. Hij zocht daartoe in archieven en musea en bestudeerde middeleeuwse gebouwen om zijn wandplaten historisch verantwoord te doen

Jacoba van Beieren voor Gorinchem. Het beleg van Gorinchem in 1417 vormde een belangrijk moment tijdens de Hoekse en Kabeljauwse Twisten. Isings bracht deze gebeurtenis in beeld met veel gevoel voor detail. Schoolplaat, 1906. (Onderwijsmuseum, Rotterdam)

Floris III sterft te Antiochië. Historiserende prent door L. Falk.
Uit: P.H. Witkamp. *Geschiedenis der Zeventien Nederlanden* (1882)

zijn. Isings was kunstenaar, maar ook pedagoog. Ook wij hebben in dit boek daarom een drietal platen van deze grootmeester van het genre opgenomen.

Dit boek bevat een serie korte biografieën, die een impressie geven van het leven van deze middeleeuwse machthebbers. Steeds zijn de ontwikkelingen in hun machtsgebied geschilderd als decor van dat leven, een decor dat zij zelf voortdurend aanpasten aan de nieuwe machtsverhoudingen.

Ook wij hebben de Haarlemse gravenportretten als uitgangspunt bij de biografische portretten gekozen. In de eerste plaats omdat deze unieke serie de enige uit de middeleeuwen tot ons gekomen op paneel geschilderde portretten van de Hollandse graven vormt. Maar ook omdat deze portretten grote invloed hebben gehad op latere afbeeldingen van de Hollandse graven. De reeks wordt ingeleid door een heraut met banderol en besloten door de 'Dood', die in de begeleidende tekst de Hollandse graven en gravinnen als volgt toespreekt: '*daer en isser ghebleven thants uwer geene, maer syt an mynen dans getreden. Nu ghy regeert hebt bey landt en steden, men weet dat thants wel altemalen, is al geschied na recht en reden, so mooch dy voor Godt u loon nu halen*'.